

Ovalen voor de doden. Opgraving van een grafmonument uit de bronstijd aan de Mezenstraat in Beerse (provincie Antwerpen, België)

Stephan DELARUELLE¹, Bart DE SMAELE² & Jef VAN DONINCK¹

1. Inleiding

In het najaar van 2004 stelde Jef Van Doninck (AdAK) tijdens de controle van een wegkoffer in een nieuwe verkaveling aan de Mezenstraat in Beerse (fig. 1) sporen vast van een grafmonument bestaande uit een greppel met daaromheen een drievoudige palenkrans. Bij het uitbreiden van het vlak bleek de grafstructuur tegen alle verwachtingen in langwerpig ovaal in plaats van rond. Aangezien het vermoeden bestond dat deze structuur deel uitmaakte van een groter grafveld uit de late bronstijd-vroege ijzertijd werd

in 2005 een proefsleuvenonderzoek ondernomen. Hierbij werden echter geen duidelijke sporen van bijkomende grafmonumenten vastgesteld, maar wel resten van bewoning uit de middeleeuwen.

Gezien de bedreiging van de percelen door de geplande woningbouw werd tussen 2 oktober en 1 december 2006 door de Archeologische Dienst Antwerpse Kempen (AdAK) in samenwerking met de familie Loomans een archeologisch onderzoek uitgevoerd op de verkaveling 'Borgt Driessen'. Het veldwerk werd uitgevoerd door Stephan Delaruelle (AdAK), Bart De Smaele (projectarcheoloog) en Inge Sprangers (projectarbeider), met hulp van Leo Dufrain en Jef Van Doninck (AdAK).

¹ Archeologische Dienst Antwerpse Kempen (AdAK), Grote Markt 1, B-2300 Turnhout; e-mail: stephan.delaruelle@turnhout.be; jef.vandinck@turnhout.be.

² E-mail: bartdesmaele@hotmail.com.

Tijdens het onderzoek werden voornamelijk sporen en structuren vastgesteld van erven uit de vroege middeleeuwen (8e-9e eeuw n. Chr.) en de volle middeleeuwen (10e-12e eeuw n. Chr.) in de nabijheid van een klein ven, naast enkele sporen uit de midden-ijzertijd (500-250 v. Chr.). Een gedeelte van het grafmonument werd opnieuw vrijgelegd, waarbij het grondplan kon worden vervolledigd. Daarnaast werd één bijkomend crematiegraf vastgesteld, echter zonder randstructuur of urne. Van een uitgestrekt grafveld bleek echter geen sprake (fig. 2) (Delaruelle, De Smaele & Van Doninck, in voorbereiding).

2. Situering

De vindplaats bevindt zich in het gebied tussen de Mezenstraat, de Sint-Sebastiaanstraat en de Oostmalseweg te Beerse (fig. 1). Geomorfologisch situeert deze zich

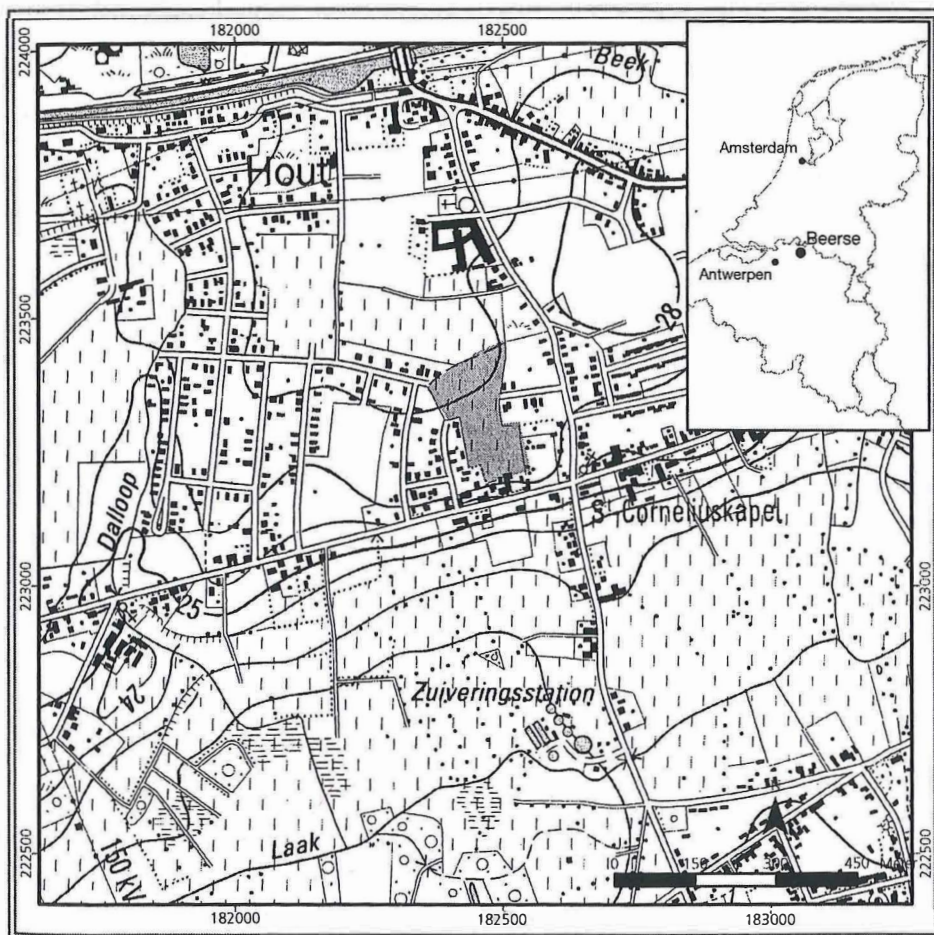

Fig. 1. Situering van de opgraving op de topografische kaart 1:25000 (©NGI).

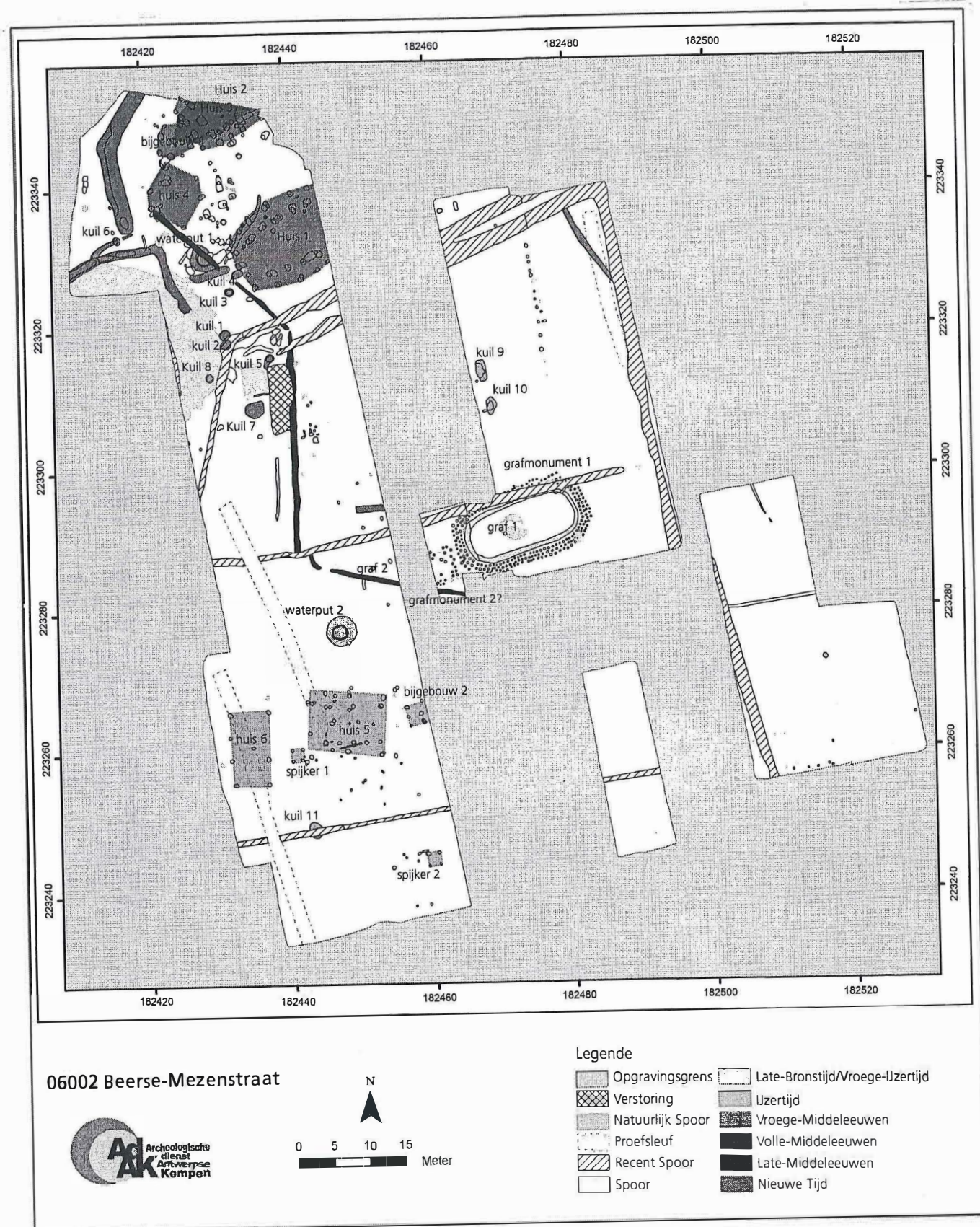

Fig. 2. Periodekaart van de opgraving aan de Mezenstraat in Beerse.

op de rand van de zogenaamde 'microcuesta' van Beerse, een matige steilrand van oud-pleistocene klei-afzettingen. Naar het zuiden toe kijkt de vindplaats uit over de vallei van de Laakbeek, die door het lagergelegen gebied aan de voet van de microcuesta stroomt. De oorspronkelijke bodem in het gebied werd vanaf de late middeleeuwen afgedekt met een dikke plaggenlaag (es), waardoor de archeologische sporen goed zijn bewaard gebleven. Het gele zand van de onaangeroerde bodem bevond zich tussen de 0,6 en 0,9 m onder het maaiveld. In de noordwestelijke hoek van de opgraving werd in een lokale depressie de bodem van een klein ven vastgesteld op ca. 1,5 - 2,0 m onder het maaiveld, dat vermoedelijk een aantrekkingspool was voor de middeleeuwse bewoning ter plaatse.

3. Het ovale grafmonument van Beerse

Het grafmonument was langwerpig ovaal van vorm (20 m x 11 m) en bestond uit een greppel met daaromheen een drievoudige palenkrans (fig. 3). Het geheel had een sterk symmetrische opbouw en is vermoedelijk aangelegd door middel van twee gelijke cirkels, die onderling zijn verbonden met een lijn. Het grafmonument was WZW-ONO gericht. Het omgreppelde gedeelte meet 16,5 m x 7,5 m. Het lijkt erop dat de greppel en de omringende palenkrans in één keer zijn opgericht, vermoedelijk ongeveer gelijktijdig met de centrale begraving. Er werden geen oversnijdingen vastgesteld tussen de palenkrans en de greppel of tussen de palen onderling. De noordelijke lange zijde van het monument was verstoord door een laat-

middeleeuwse percelleringsgreppel. De paalkuilen en de greppel waren matig tot sterk gepodzoliseerd, waardoor de sporen een donkerbruine rand hadden met een grijze tot lichtgrijze vulling. Hierdoor waren sommige van de sporen in het vlak nauwelijks te onderscheiden van natuurlijke wortelgaten. In totaal werden 178 paalkuilen opgetekend van de naar schatting meer dan 200 palen (fig. 4). De paalkuilen waren tussen 5 en 30 cm diep bewaard, waarbij het verschil in diepte wordt veroorzaakt door een egalisatie van het oude microreliëf. De greppel was tussen de 30 en de 40 cm diep bewaard.

Binnenin het omgreppelde gedeelte bevond zich een crematiegraf met urne op de middenas, iets ten westen van het centrum van het monument. De urn was grotendeels afgeploegd door middeleeuwse landbouwactiviteiten voorafgaand aan de afdekking door een plaggendeek, waardoor vermoed kan worden dat er nauwelijks of geen heuvellichaam was opgericht over de grafheuvel. Mogelijk was alleen het zand van de greppels bovenop gebracht. De urn was gemaakt uit dikwandig (16 mm) handgevormd aardewerk met matig grove potgruismagering. De wand was rudimentair geglad, waarbij verticale vingerstrepen te herkennen waren. De bodem van de pot had een diameter van 17 cm met een uitgeknepen standvoet en was onderaan lichtjes concaaf (fig. 5). Binnenin was een deel van de wand weggeschroeid door het deponderen van de nog hete crematieresten. Typologisch sluit de pot aan bij het aardewerk van het type Laren dat voorkomt in de tweede helft van de midden-bronstijd

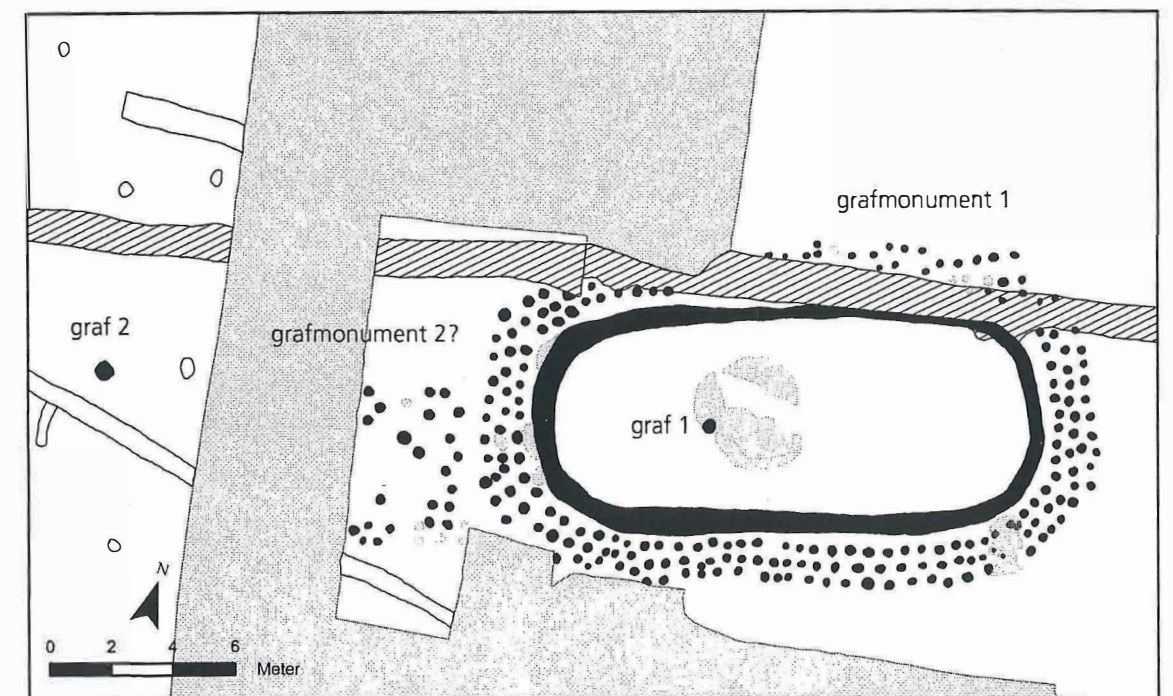

Fig. 3. Plattegrond van het ovale grafmonument en de bijhorende graven.

Fig. 4. Detailopname van de greppel en palenkrans tijdens de opgravingen in 2004.

B tot in de 12^e eeuw v. Chr. (Verwers 1972: 30). Ander Larenachtig aardewerk met een geringere wanddikte, potgruismagering en iets meer uitgesproken profiel blijkt ook later voor te komen. Het lijkt er op dat deze *Kümmerkeramik* kan geassocieerd worden met de vroegste fase van de late bronstijd in Zuid-Nederland en het noorden van België (Lanting & Van der Plicht 2003: 220-221).

Aan de westzijde van het monument werden nog enkele vergelijkbare palen vastgesteld in een min of meer rechthoekige formatie (4,5 m x 4 ?), die mogelijk deel uitmaken van een tweede grafmonument. Ten westen van deze palencluster werd een bijkomend crematiegraf vastgesteld. Het gaat om een vrij diepe ronde kuil van 0,61 m diameter met een diepte van

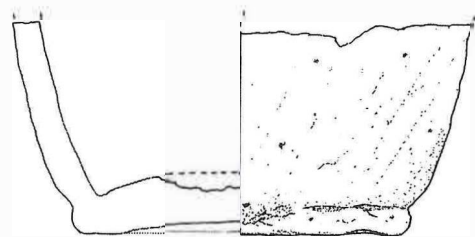

Fig. 5. Urne van het type Laren uit het centrale graf (schaal 1:4).

0,5 m. De crematie was samen met een gedeelte houtskool onderin de kuil gestrooid, waar deze een zwarte lens vormde van ca. 7 cm dikte. Er werden ook geen bijgaven meegegeven met de overledene.

Een koolstof 14-analyse van het gecremeerde bot van de overledene uit de urn van het centrale graf leverde een datering op van 2935 ± 35 BP, wat met 95% zekerheid valt tussen 1270 en 1020 v. Chr. Een stukje gecremeerd bot uit graf 2 gaf een datering van 2945 ± 35 BP, wat neerkomt op de periode 1270-1040 v. Chr.

Dit dateert beide graven op de overgang van de midden bronstijd B naar de late bronstijd. Meer nog, gezien het beperkte verschil van 10 jaar tussen beide absolute dateringen kan een duidelijke relatie worden vermoed tussen beide graven. Hoewel het perifere graf "ouder" uitkomt dan het centrale graf kunnen we ervan uitgaan dat deze kort na de oprichting van het monument buiten de palenkrans is bijgezet.

4. Ovaal of langwerpig: typologie van de niet-circulaire grafstructuren uit de bronstijd

In 1966 werd door Verwers een overzicht gemaakt van de tot dan toe bekende niet-circulaire omgreppelde monumenten die bij onderzoek van

grafvelden in Zuid-Nederland waren vastgesteld (Verwers 1966c). Hij maakte hierbij een typologisch onderscheid tussen de monumenten op basis van de lengte-breedte verhouding. De kortere monumenten van het zogeheten 'type Riethoven' bleken immers tevens ook de breedste en hadden een verhouding van 2:1 tot 4:1 met een gemiddelde lengte van 15,6 m en een gemiddelde breedte van 5,5 m. Monumenten van het 'type Goirle' echter zijn beduidend langer en smaller met gemiddelde afmetingen van 42 m bij 3,8 m. De lengte-breedte verhouding van deze structuren is 8:1 of meer.

De monumenten van het type Riethoven lijken alle apart voor te komen binnen de grafvelden op enige afstand van elkaar, terwijl de monumenten van het type Goirle vaak op elkaar aansluiten en per twee tot zes naast en aan elkaar voorkomen. Ditzorgt ervoor dat sommige opgravers deze laatste als rituele akker-tjes interpreteerden.

Deze typologie kan enigszins worden doorgetrokken naar enkele monumenten omgeven door een palenkrans. In het grafveld van Haps werden enkele ovale palenkransen vastgesteld, die aansluiten bij deze van het type Riethoven (Verwers 1972). Dit is ook het geval voor één grafmonument dat werd aangetroffen aan het Huismeer te Knegsel (Huiszeler 1952 in Theunissen 1999: 68). In het grafveld "De Roosen" te Neerpelt (Lb., B) werden echter twee langwerpige smalle palenkransen van ca. 36 cm bij 3,6 m vastgesteld (Van Impe, Beex & Roosens 1973). Der-

gelijke langbedden zijn vergelijkbaar met de langwerpige ovale greppelstructuren aangetroffen te Goirle (Verwers 1966b).

Tot dusver is er naast het monument van Beerse slechts één vergelijkbaar exemplaar opgegraven waarbij een greppel van het type Riethoven wordt omgeven door een meervoudige palenkrans. Het gaat om Tumulus II uit het grafveld De Zevenbergen in het gehucht Berghem nabij Oss (N.-Br., NL) (fig. 6). Twee monumenten uit dit grafveld werden in 1964 en 1965 onderzocht door een team van het Instituut voor Prehistorie te Leiden (Verwers 1966a). Dit onderzoek is in 2004 nog eens gedeeltelijk overgedaan door Archol, het opgravingsbedrijf van de Universiteit Leiden, waarbij de originele documentatie van de opgraving nogmaals zijn bekeken en de tekeningen gereferenceerd in het RD-stelsel (Van Wijk *et al.* 2006).

Tumulus II (of grafheuvel 6 in het nieuwe onderzoek) meet 27 m bij 7,5 m en bestond uit een greppel van 25 m bij 6 m die was omgeven door een dubbele paalzetting in het westen en een enkele dichtgestelde paalzetting aan de oostzijde. Het geheel was eveneens WZW-ONO gericht. Binnenin werden losse crematiereesten in combinatie met scherven van gepolijst handgevormd aardewerk met ingekraste driehoekige versiering op de middenas van het zuidwestelijke gedeelte. Het is evenwel niet zeker in hoeverre het hier om de resten van een centrale begraving gaat. De palenkrans is niet gelijktijdig opgericht met de greppel. Mogelijk is de greppel nadien uitgegraven.

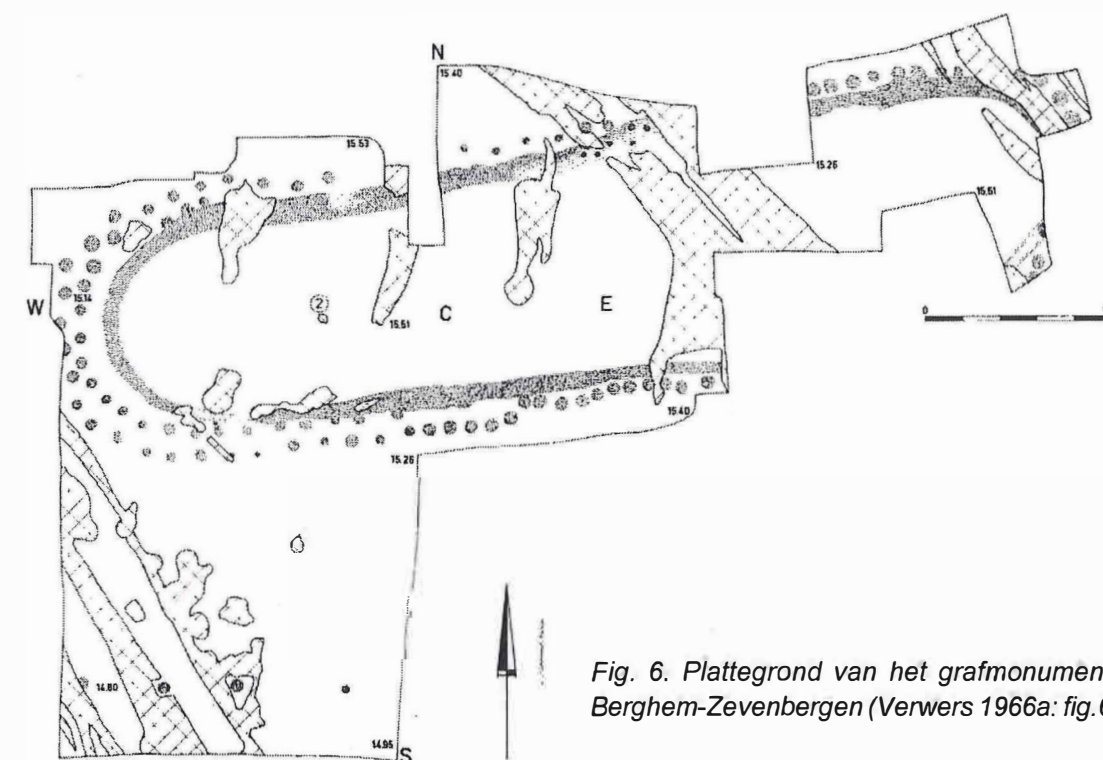

Fig. 6. Plattegrond van het grafmonument van Berghem-Zevenbergen (Verwers 1966a: fig.6).

Vervolgens is in het oostelijke gedeelte een ronde grafheuvel opgericht van ca. 70 cm hoogte en ongeveer 8 m in diameter.

Ongeveer vergelijkbare ovale grafmonumenten met alleen een meervoudige palenkrans werden aangetroffen in het grafveld van Haps. Dit grafveld was in gebruik van in de midden bronstijd tot het begin van de midden ijzertijd. In het bijzonder monument O2 is van opbouw sterk vergelijkbaar met het monument uit Beerse. Deze structuur was ongeveer O-W gericht en bestond uit een dubbele palenrij van ca. 24 m bij 7 m. Net ten westen van het monument bevond zich een crematiekuil in de centrale as van het monument, zoals dat ook het geval is in Beerse.

5. Typologie versus chronologie

De relatief 'oude' datering van het grafmonument van Beerse op de overgang van de midden-naar de late bronstijd samen met de zeldzame combinatie van een drievoudige dichtgestelde palenkrans met een greppel doet vragen rijzen naar de eventuele chronologie van de specifieke types grafmonumenten.

De voorhanden zijnde absolute dateringen, overzichtelijk opgesteld door Lanting en Van der Plicht (2003), geven een onduidelijk beeld (fig. 7). Bij nader onderzoek blijken de afwijkende dateringen echter eveneens de minst betrouwbare.

Het sterk vergelijkbare grafmonument van Oss-Zevenbergen kon op basis van houtskool uit de greppel gedateerd worden op 2630 ± 65 v. Chr. Dit komt gekalibreerd neer op een periode van 930 tot 730 v. Chr. (77,6%) of 700 tot 540 v. Chr. (17,8%), dus uit de tweede helft van de late bronstijd of de eerste helft van de vroege ijzertijd. Rekening houdend met het feit dat de kleine ronde grafheuvel pas in een latere fase boven het ovale monument is opgericht, lijkt enige voorzichtigheid hier geboden.

Dit geldt mogelijk ook voor de graven 239 en 250 binnen de grafmonumenten O2 en O3 in urnen uit de vroege ijzertijd. Verwers (1972) gaat er echter zelf al van uit dat dit vermoedelijk nabijzettingen zijn die binnen in het nog zichtbare monument zijn gebeurd. Ten westen van het ovale monument O2 bevond zich een bijzetting in een urn van het type Laren. Bovendien werd het centrale graf (319) van het ronde gedeelte van monument O3 gedateerd op 3130 ± 45 BP, wat met 95% waarschijnlijkheid neerkomt op 1520-1260 v. Chr. (Lanting & Van der Plicht 2003: 196). Deze dateringen komen overeen met die van de graven binnen het dubbele ovale monument O1.

Lanting & van der Plicht (2003: 220-222) zien de lange bedden van het type *Riethoven* als de vroegste grafmonumenten van de late bronstijd en geven aan dat deze in Veldhoven-De Heibloem even

Monument	Type monument	Randstructuur	Datering	Monster
Toterfout-Halve Mijl tum. 18	Rond	drievoudige palenkrans	3230±50 BP	crematie centraal graf 13
Haps-Kamps Veld O3	Rond	dubbele paalkrans	3130±45 BP	crematie centraal graf 319
Knegsel-Knegselse Hei tum. E	Rond	drievoudige paalkrans-greppel	3040±50 BP	crematie centraal graf
Haps-Kamps Veld O1	RHV	dubbele paalkrans	3165±45 BP	crematie centraal graf 136
			3090±45 BP	crematie secundair graf 162
Knegsel-Huismeer	RHV?	drievoudige paalkrans	/	
Haps-Kamps Veld H10	?	dubbele paalkrans	2920±50 BP	crematie centraal graf 440
Haps-Kamps Veld O2	RHV	dubbele paalkrans	2530±45 BP	crematie centraal graf 239
Beerse-Mezenstraat G1	RHV	drievoudige paalkrans-greppel	2935±35 BP	crematie centraal graf 1
Berghem-Zevenbergen tum. II	RHV	dubbele paalkrans-greppel	2630±65 BP	houtskool uit vulling greppel
Veldhoven-De Heibloem heuvel 100	RHV	greppel	2990±45 BP	crematie centraal graf
Knegsel-Knegselse Hei	RHV	greppel	/	
St-Oedenrode-Haagakkers nr. 64	RHV	greppel	2910±60 BP	crematie perifeer graf 63
Goirle-Hoogeind nr. 23	GRL	greppel	2830±45 BP	crematie centraal graf nr. 23
Goirle-Hoogeind nr. 22	GRL	greppel	2760±45 BP	crematie centraal graf nr. 22
Hilvarenbeek-Lag Spul nr. 48	GRL	greppel	2800±35 BP	houtskool centraal graf

Fig. 7. Overzicht van de verschillende types grafmonumenten en hun gerelateerde absolute ¹⁴C-datering (naar Lanting & Van der Plicht 2003).

vroeg voorkomen als de lange bedden van de types Gasteren en Noordbargen in NO-Nederland en Westfalen. Monumenten van het type Goirle komen volgens de dateringen pas op in de loop van de late bronstijd rond 1000 v. Chr.

6. Evolutie van palenkransen naar langbedden?

Uit het voorgaande overzicht blijkt dat langwerpige, ovale palenkransen naast meervoudige nauwgestelde ronde palenkransen (cf. Haps, Knegsel) op de zandgronden van Noord-België en Zuid-Nederland voorkomen vanaf het eind van de midden bronstijd B (ca. 12^e eeuw v. Chr.). De functie van deze palenkransen als markeerder wordt in de late bronstijd vervangen door greppels en ontstaan de monumenten van het type *Riethoven*. Deze monumenten bevinden zich, geheel in de traditie van de midden bronstijd, op een ruime afstand van elkaar. De monumenten van Beerse en Berghem kunnen hierbij mogelijk als een overgangstype worden gezien.

Vanaf Ha B worden de monumenten nog langer en worden ze soms ook aan elkaar gekoppeld, zoals aan de Heibloem te Veldhoven (Modderman & Louwe Kooimans 1966) en in Goirle (Verwers 1966b). Deze langwerpige monumenten van het type *Goirle* zijn vaak de oudste kern van de daarrond gegroeide urnenvelden, waar de kleinere ronde monumenten vaak bij aansluiten.

Tot voor kort werd aangenomen dat de evolutie naar nieuwe types van grafmonumenten en daarmee ook de invloed van de Centraal-Europese '*Umenfelder-kultur*' vroeger voorkwam in Noord-Nederland dan op de zuidelijke zandgronden (Hessing & Kooi 2005: 632-633). De opgravingen in Beerse bevestigen echter het vermoeden van Lanting & Van der Plicht (2003) dat deze evolutie zich rond 1200 v. Chr. gelijktijdig voordoet in beide regio's. Dit pleit echter niet voor een vervroegd begin van de late bronstijd op de zandgronden van Vlaanderen en Zuid-Nederland, dat wordt gerelateerd aan de opkomst van de urnenvelden. De monumenten van het type *Riethoven* sluiten nog sterk aan bij de traditie van de midden bronstijd, waarbij de monumenten onderling verder uit elkaar liggen en vaak meerdere graven aan één monument kunnen worden gekoppeld. De monumenten van het type *Goirle* komen echter vaak geclusterd voor en vormen vaak de oudste kern van de eigenlijke 'urnenvelden'.

7. Conclusie

Het onderzoek van een geïsoleerd ovaal grafmonument in Beerse heeft veel bijkomende gegevens opgeleverd, die nieuwe inzichten kunnen bieden in de

studie van het grafritueel in de bronstijd en de niet-circulaire grafmonumenten in het bijzonder. Op basis van de opgravingen in Beerse kan worden gesteld dat dergelijke monumenten van zogenaamd type *Riethoven* al voorkomen vanaf de overgang van de midden-naar de late bronstijd. Hierdoor lijken ze vroeger voor te komen dan de monumenten van het type *Goirle*. Mogelijk is er een evolutie te onderscheiden van ronde meervoudige nauwgestelde paalkransen over ovale paalkransen en greppels naar langwerpige greppels van het type *Goirle*. Dit zal uiteraard nog in de toekomst moeten worden bevestigd door nieuwe vondsten.

8. Bibliografie

DELARUELLE S., DE SMAELE B. & VAN DONINCK J., in voorbereiding. *Een grafmonument uit de Bronstijd en bewoning uit de Middeleeuwen aan de Mezenstraat in Beerse*, (AdAK-rapport, 2), Turnhout.

HESSING W. & KOOI P., 2005. Urnenvelden en brandheuvel. Begraving en grafritueel in late bronstijd en ijzertijd. In: LOUWE KOOIMANS L.P., VAN DEN BROEKE P.W., FOKKENS H. & VAN GIJN A., (eds). *Nederland in de Prehistorie*, Amsterdam, Amsterdam University Press: 631-655.

LANTING J.N. & VAN DER PLICHT J., 2003. De ¹⁴C-chronologie van de Nederlandse pre- en protohistorie: bronstijd en vroege-ijzertijd, *Paleohistoria*, 43/44 (2001/2002): 117-262.

MODDERMAN P.J.R. & LOUWE KOOIMANS L.P., 1966. The Heibloem. A cemetery from the Late Bronze age and Early Iron age between Veldhoven and Steensel, prov. Noord-Brabant, *Analecta Praehistorica Leidensia*, 2: 10-26.

THEUNISSEN L., 1999. *Midden-Bronstijdsamenlevingen in het zuiden van de Lage Landen. Een evaluatie van het begrip 'Hilversum-cultuur'*, Doctoraatsverhandeling, Universiteit Leiden.

VAN IMPE L., BEEX G. & ROOSENS H., 1973. *Het Urnenveld op "De Roosen" te Neerpelt. Eindrapport*, (Archeologia Belgica, 145), Brussel, Nationale Dienst voor Opgravingen.

VAN WIJK I. *et al.*, 2006. Resultaten van het definitieve onderzoek. In: FOKKENS H., VAN WIJK I. & JANSEN R. (eds). *Oss-Zevenbergen; de langetermijn-geschiedenis van een prehistorisch grafveld*, Leiden, ARCHOL bv.

VERWERS G.J., 1966a. Tumuli at the Zevenbergen near Oss, Gem. Berghem, Prov. Noord-Brabant, *Analecta Praehistorica Leidensia*, 2: 27-32.

VERWERS G.J., 1966b. A Late Bronze Age/Early Iron Age Urnfield At Goirle, Prov. Noord-Brabant, *Analecta Praehistorica Leidensia*, 2: 33-48.

VERWERS G.J., 1966c. Non-circular monuments in the southern Dutch urnfields, *Analecta Praehistorica*

Leidensia, 2: 49-57.

VERWERS G.J., 1972. *Das Kamps Veld in Haps in Neolithikum, Bronzezeit und Eisenzeit*, (*Analecta Praehistorica Leidensia*, 5), Leiden, Leiden University Press.